

интелектуалната честност и саморефлексия, и усетът за застой и промяна. Селени разбира, че фундаменталната разлика между наука и пропаганда е, че ученият не бива да претендира да познава истини от последна инстанция. Селени декларира, че обикновено е по-добре да признаеш, че „нямаш отговор на този въпрос“, но да зададеш въпроса и да се изправиш пред последствията от него. Селени е наясно, че онези с отговори на всичко са защитници на статуквото, защото отнемат волята и блокират въображението ни. Селени е скептичен към представата, че бъдещето на обществата трябва да се оставя на свободния интелектуален дискурс, защото доминация, знание и власт са тясно преплетени. Свободният дискурс не е надкласов и не е отвъд интересите. Не интелектуалният дискурс, а демократичната воля трябва да стои в основата на нашите избори.

Демократичният политически процес отсява между съществуващите варианти. Народите едва ли биха се поучили от грешки, които сами не са извършили. Интелектуалната мъдрост се състои в това да не лишаваш съзнателно демократичните граждани от информация и анализ между какво точно избират.

Иван Селени сам пише, че не приема 11-ия тезис на Маркс за Фойербах. Задачата не е да променяме света, а да го разтълкуваме, казва той. Но си мисля, че не би имал нищо против 8-ия тезис като мото и отправна точка на (част от) своите разсъждения: „Общественият живот по своята същност е *практически*. Всички мистерии, които водят теорията към мистицизма, намират своето рационално разрешение в човешката практика и в разбирането на тази практика“.

Борис Попиванов

БОРБАТА ЗА ПРИЗНАНИЕ И ПОЛИТИКАТА НА ГНЕВА

(Франсис Фукуяма. *Идентичност, борбата за признание и политиката на гнева*. София: Изток-Запад, 2019)

Франсис Фукуяма става известен първо с есето си „Краят на историята?“ публикувано в списание *National Interest* през 1989 г. Успехът на тази публикация е донякъде обоснован от факта, че е публикувана месеци преди Нежната революция в Чехословакия и падането на Берлинската стена. В продължение на няколко години неговата хипотеза звучи убедително, въпреки че тя изобщо не взема предвид Китай, където протестите на площад Тянанмън са потушени чрез насилие и стотици, може би дори хиляди жертви. (Събитията в Пекин се случват приблизително когато се издава оригиналната му публикация, но те и факторът Китай не са отчетени като истински алтернативи никъде из последвалите негови отговори към критики.)

Три години по-късно доразвива и публикува цяла книга, вдъхновена от първоначал-

ния си успех, с името *Краят на историята и последният човек*. В нея се защитава идеята, че либералната демокрация е „крайна точка в идеологическата еволюция на човечеството“. Още самите наименования на статията, респективно на книгата, пораждат разгорещени спорове относно точния смисъл. Фукуяма вероятно е вече твърде уморен да обяснява какво значи то история в хегелиански смисъл и какво предполага нейния край. От написването на тази книга до днес много от творчеството на автора по един или друг начин се занимава с прецизирането и изясняването на това какво всъщност е имал предвид – от недоразбрания въпросителен знак на края на заглавието на оригиналното есе до това колко всъщност се е оказал прав 30 години по-късно.

Идентичност, борбата за признание и политиката на гнева (Изток-Запад, 2019) носи

със себе си подобен привкус – на монопарадигмално обяснение на сложен проблем, който е разглеждан в ограничен контекст. Според автора нуждата от признание (тимос¹ – третата част на душата според Сократ в „Държавата“ на Платон²) е в центъра на политиките на идентичност от XXI в. Чрез тази идея той обединява личности, движения и събития, които твърде рядко са срещани в един и същи контекст: от Владимир Путин и Осам Бин Ладен, през движенията Black Lives Matter и #MeToo, до правата на ЛГБТ общността, Брекзит и избора на Доналд Тръмп за президент на САЩ. В сравнително краткото си изложение авторът проследява ретроспективно корените на тимоса, започвайки с „Държавата“ на Платон, прескачайки от Лутер, Хобс, Лок, Смит, Русо, Кант, Хегел, Ницше, Фройд, Дьо Бовоар, Тейлър и множество други, като от всеки взема само нужното, за да продължи наратива си. Понякога тези автори са ни представяни един чрез друг, като например Русо през трудовете на Тейлър и Мелщър.

Хегел, или по-точно интерпретацията на Александър Кожев на Хегел, отново е ключова за аргумента на Фукуяма, като чрез него той вижда търсенето на признание не като индивидуално, интроспективно търсене на Аза, а като политическа борба: „Именно в този смисъл Хегел смята, че историята е стигнала до своя край: тя е достигнала своята кулминация в идеята за универсално признание; всички по-сетнешни събития просто ще разпространят този принцип до най-отдалечените краища на планетата“. Франсис Фукуяма открива именно това желание в сърцето на демократичните движения от Френската революция насам. Според него: „Държавата, гарантираща равни политически права, е единственият рационален начин да бъдат преодолени противоречията, които Хегел открива в отношението господар – роб, където единствено господарят получава признание“. Така не само индивидуалното, но и общностното признание са поставени в центъра на демократичния процес. Нуждата от признание на потисканата колективна идентичност според него води до неща толкова разнородни като белия национализъм,

политическия ислям, феминизма, гнева на средната класа поради неравномерното разпределение на новите богатства, и движението Black Lives Matter.

Фукуяма черпи познания от множество различни научни полета – антропология, невropsихология, политология, социология, история и не на последно място философия, но именно заради многообразието на множеството предпоставки, неговите аргументи изглеждат изтъкани от най-удобния материал, цитат или идея, подхвърлени без контекст и впрегнати във впряга на неговата теза, която сякаш препуска без крайна цел и без да се спира, за да вникне в дълбочината на проблема.

Присъдата на Фукуяма е, че идентичността не може да бъде изкоренена, но може да бъде променена и именно там се корени решението, предложено от автора. Според него възможни лекове са по-ясни и по-строги условия за получаване на гражданство, забраната на двойно гражданство, нова, обща паневропейска култура и всеобща наборна служба (не задължително военна). Дали това са достатъчни условия за успешното справяне с текущата криза на либералните демокрации? Вероятно няма да разберем, но стойността на книгата може да се намери в посочването на централен проблем, макар и повърхностно.

Идентичност е книга, написана от един много ерудиран човек, но в опита си да стигне до най-широката публика голяма част от аргументите му са построени върху нестабилна основа, а някои от изводите му – опростени и предписани като панacea. Той свързва въпроса: „Кой съм аз?“ с почти всички модерни препятствия пред либералната демокрация. И в тази книга той продължава да представя бъдещето като непроменяща се линейна конструкция – „ако нещата продължат да са така“. Тази конструкция може би трябва да бъде заменена от една диалектична рамка.

Ако приемем, че историята не е свършила и останем в мисловната рамка на Хегел, то текущите събития не биха продължили в същата посока, а ще предизвикват ответни реакции, които ще променят социалния свят и ще оформят нов такъв. Дали модерната либерал-

на демокрация удовлетворява адекватно човешкото желание за признание към момента е по-скоро отворен въпрос, отколкото неминуем извод. Според мен това прави оповестяването на края на историята преждевременно, а твърдението, че единствената спънка по пътя към хегемонията на либералната демокрация са политиките ѝ на идентичност, а не вътрешни конфликти на самата система – необосновано.

Идентичност е белязана от силно вътрешно противоречие; ако основната цел на държавата е признанието на индивида и снемането на разликата между роби и господари, то идентичността и признанието ѝ не са нещо, което възпира идеалната (последната) политическа система, а са самият инструмент, чрез който тя би била достигната.

Бурян Алексиев

Бележки

- 1 В българския превод на *Държавата* е преведено като гневливост.
- 2 Сократ свързва тази част на душата с кучетата и децата, чиито първични реакции трябва да бъдат контролирани от разума.

(ПО)ГРАНИЧНОСТТА В МНОГООБРОЙНИТЕ Ъ ИЗМЕРЕНИЯ

(Yuval-Davis, Nira, Georgie Wemyss, Kathryn Cassidy (2019). *Bordering*. Cambridge, UK, Medford, MA: Polity.)

Граничните (приграничните, околораичните, трансграничните) изследвания отбелязаха мощно развитие през последните десетилетия в света. У нас това научно, интердисциплинарно направление остава все още незабелязано. Новата история на Балканите е белязана от непостоянство на държавните граници, възникване на нови държави, преместване на големи групи хора (всъщност, термините *балканизация* и *етническо прочистване* възникват именно на Балканите). Парадоксално е, че по-специално в България, за която често казваме, че „граничи със себе си“, не само не съществува традиция в социалните науки за изследване на въздействието на тези мащабни явления върху социума, но и не съществува и утвърдено название на това направление в социалните науки. Географите

използват термина лимология (от лат. *limes* – граница), но сами признават недостатъците му: „Успоредно на това понятие се използва и *Border(land) studies* („Изследване на граници и гранични райони“). То в значителна степен е еквивалент на лимология, но се поставя по-голям акцент на интердисциплинарните изследвания“ (Стоянов, 2017: 104). Така, нито в недалечното минало, когато поради тоталитарния режим границите бяха практически непроницаеми, нито днес, когато неимоверно нараснаха възможностите, обемите и честотата на презграничните пътувания и преместванията, въздействието на тези явления върху формирането на личността и възникването на общности с нова идентичност и лоялности остават неизследвани. Аз се опитам да дам своя скромнен принос за преодоляване на тази лип-